

۱۴۳۱۵۲۲

رویکرد سیستمی به فرهنگ و مهندسی آن

دکتر مهدی ناظمی اردکانی
دکتر محسن فتح اله بیاتی

انتشارات آثار فکر

تهران - ۱۳۹۷

بسم الله الرحمن الرحيم

شابک	: 978-600-8833-47-5
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۳۶۸۳۴۹
عنوان و نام پدیدآور	: رویکرد سیستمی به فرهنگ و مهندسی آن/ مهدی ناظمی اردکانی، محسن فتح‌اله بیاتی.
مشخصات نشر	: تهران: آثار فکر، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	: ۱۶۸ ص.
داشت	: کتابنامه: ص. ۱۶۵.
موضوع	: فرهنگ
موضوع	: Culture
رده بندی دیویی	: ۳۰۶
رده بندی کلاسیک	: ۱۳۹۷۶۲۱HM / ۲۹
سرشناسه	: ناظمی اردکانی، مهدی، ۱۳۳۲ -
شناسه افزوده	: فتح‌اله بیاتی، محسن، ۱۳۶۵ -
وضعیت فهرست نویسی	: فیب

تهران، میدان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، خیابان شهید وحید: پلاک ۹۹، طبقه دوم تلفن: ۶ و ۶۶۹۶۷۳۵۵ دورنگار: ۶۶۴۸۰۸۸۲

رویکرد سیستمی به فرهنگ و مهندسی آن

تهیه و تدوین: دکتر. مهدی ناظمی اردکانی - دکتر محسن فتح‌اله بیاتی
ناشر: انتشارات آثار فکر

چاپ اول ۱۳۹۷

تیراژ: ۵۰۰ جلد

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۸۳۳-۴۷-۵

قیمت ۲۰۰۰۰ تومان

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است

فهرست مطالب

۱۳	پیشگفتار.....
۱۷	فصل اول: نظریه عمومی سیستم ها و فرهنگ.....
۱۷	۱.۱. مقدمه، تعاریف و مفاهیم پایه.....
۱۸	❖ درونداد.....
۱۸	❖ فرایند تبدیل.....
۱۸	❖ برونداد.....
۱۸	❖ بازخورد.....
۲۱	۱.۲. تعریف موضوع.....
۲۹	فصل دوم: فرهنگ، مهندسی فرهنگ و مهندسی فرهنگی.....
۲۹	۲.۱. مقدمه.....
۲۹	۲.۲. معنای لغوی فرهنگ و سیر تحول تاریخی آن.....
۳۶	❖ رفتار یا الگوهای رفتاری.....
۳۷	❖ مجموعه شناخت و اندیشه بشر.....
۳۷	❖ شیوه یا الگوی زندگی.....
۳۷	❖ مجموعه اندوخته های مادی و معنوی بشر.....
۳۸	❖ پذیرش های هنجار یافته.....
۴۰	۲.۳. انواع فرهنگ.....
۴۱	۲.۴. سطوح فرهنگ.....
۴۲	۲.۵. وضعیت فرهنگ.....
۴۳	۲.۶. عناصر و لایه های فرهنگ.....
۴۷	۲.۷. ویژگی های فرهنگ.....
۴۸	❖ پذیرش اجتماعی.....
۴۸	❖ اکتسابی بودن.....
۴۹	❖ پویایی و تحول پذیری.....
۵۰	❖ قابلیت انتقال.....
۵۰	❖ هدف دار بودن.....
۵۱	❖ انسجام و یکپارچگی.....
۵۱	❖ ایجابی و اثباتی بودن.....
۵۱	❖ چندبعدی بودن.....

۵۲	❖ نسبت دین و فرهنگ
۵۴	۲,۸ مهندسی فرهنگ و مهندسی فرهنگی
۵۷	۲,۹ فرهنگ در اندیشه مقام معظم رهبری
۶۹	فصل سوم: تفکر سیستمی و رویکردهای سیستمی
۶۹	۳,۱ مقدمه
۷۱	۳,۲ تعریف سیستم
۷۴	۳,۳ ویژگی‌های سیستم
۷۴	❖ هدف
۷۵	❖ آراء
۷۵	❖ روایت
۷۵	❖ محیط
۷۶	❖ منابع
۷۶	❖ حالت
۷۸	❖ سلسله مراتب
۷۸	❖ پیچیدگی
۷۹	۳,۴ انواع سیستم
۷۹	❖ سیستم‌های باز و بسته
۷۹	❖ سیستم‌های ساده و پیچیده
۸۰	❖ سیستم‌های انطباق پذیر و انطباق ناپذیر
۸۰	❖ سیستم‌های پیوسته و گسسته
۸۰	❖ سیستم‌های قطعی و احتمالی
۸۰	❖ سیستم‌های مانا و پویا
۸۰	❖ سیستم‌های انتزاعی (مفهومی) و متجسم (عینی)
۸۴	۳,۵ رویکردهای سیستمی
۸۶	❖ تفکر سیستمی سخت
۹۰	❖ پویایی‌شناسی سیستم‌ها
۹۴	❖ سایررنتیک
۱۰۰	❖ نظریه پیچیدگی
۱۰۵	❖ آشکار کردن و آزمودن فرض‌های راهبردی
۱۰۸	❖ برنامه‌ریزی تعاملی
۱۱۱	❖ متدولوژی نرم سیستمی
۱۱۷	❖ هم پارچگی تیمی
۱۲۰	❖ تفکر سیستمی پسانوگرا

فصل چهارم: رویکرد سیستمی به فرهنگ و مهندسی فرهنگ	۱۲۵
۴،۱. مقدمه	۱۲۵
۴،۲. رویکرد سیستمی به نظام فرهنگ و به نظام فرهنگی	۱۲۵
❖ جامعیت	۱۳۲
❖ آرمان‌گرایی / واقع‌بینی / آینده‌نگری	۱۳۳
❖ مشارکت	۱۳۳
❖ انسجام	۱۳۴
❖ مراتب متکامل	۱۳۵
۴،۳. ضرورت استفاده از رویکرد سیستمی در مهندسی فرهنگ	۱۳۷
۴،۴. بررسی تناسب رویکردهای سیستمی با مهندسی فرهنگ	۱۴۰
❖ تفکر سیستمی	۱۴۱
❖ پویایی‌شناسی سیستم	۱۴۳
❖ سایبرنتیک	۱۴۵
❖ نظریه پیچیدگی	۱۴۹
❖ آشکار کردن و آزمودن فرض‌های را برادر	۱۵۰
❖ برنامه‌ریزی تعاملی	۱۵۱
❖ متدولوژی نرم سیستمی	۱۵۳
❖ فهم انتقادی سیستم‌ها	۱۵۵
❖ هم‌پارچگی تیمی	۱۵۶
❖ تفکر سیستمی پسانوگرا	۱۵۷
۴،۵. اولویت‌بندی رویکردهای سیستمی از جهت تناسب با فرهنگ	۱۵۸
فصل پنجم: رویکرد سایبرنتیک، رویکرد سازگار با مهندسی فرهنگ	۱۶۱
۵،۱. مقدمه	۱۶۱
۵،۲. دلایل تناسب رویکرد سایبرنتیک با مهندسی فرهنگ	۱۶۱
منابع و مآخذ	۱۶۵

پیشگفتار

فرهنگ یک مفهوم پیچیده است که شناخت، مدیریت و مهندسی آن از جمله مهم‌ترین وظایف برنامه‌ریزان و مدیران یک جامعه است. وسعت و پیچیدگی این مفهوم تا حدی است که هنوز تعریف ثابت و قابل اجماعی برای آن ارائه نشده است. با این وجود اهمیت آن لزوم کنترل و مدیریت آن امری بدیهی است و نمی‌توان فردی را یافت که به اهمیت فرهنگ اذعان ننماید. البته پیچیدگی این مفهوم موجب شده است که برخی - علی‌رغم اذعان به اهمیت آن - کنترل و مدیریت آن را امری غیرممکن تلقی کنند. در حالی که برخی دیگر معتقد به کنترل و نظارت سخت‌گیرانه در حوزه فرهنگ هستند. مقام معظم رهبری هر دو نگاه ذکر شده را نادرست دانسته و بر این باورند که در حوزه فرهنگ باید کنترل و نظارت متعادل صورت گیرد. حد بهینه کنترل حدی است که در آن اهداف و برنامه‌های کلی توسط نظام فرهنگی انجام می‌شود و سایر اجزا نیز تلاش می‌کنند در راستای این اهداف حرکت کنند. با این وجود از آزادی عقل نیز برخوردارند و می‌توانند با خلاقیت خود - بدون اینکه از خارج به اهداف خارج شوند - به برنامه‌ریزی برای خود بپردازند.

اهمیت فرهنگ و مفاهیم مهندسی فرهنگ و مهندسی فرهنگ در سال‌ها پیش در بیانات مقام معظم رهبری مورد توجه قرار گرفته است. همچنین ایشان تأکید زیادی بر روی شناخت محیط مؤثر بر فرهنگ و نیز تهدیدات و موانع آن دارند. مفهوم تهاجم فرهنگی همین موضوع را به ذهن متبادر می‌کند که از دغدغه‌های مهم مقام معظم رهبری سالم نگه داشتن فرهنگ کشور و جلوگیری از ورود و اشاعه فرهنگ و آداب و رسوم منحط است. باید توجه کرد که علی‌رغم اینکه مفهوم مهندسی به طور معمول با مفاهیم فیزیکی و سخت عجین شده است، این مفهوم تنها ناظر به موضوعات سخت نیست و در موضوعات انسانی و نرم نیز این مفهوم می‌تواند مطرح شود. فرهنگ یک کل یکپارچه است و نگاه تقلیل‌گرایانه در این حوزه می‌تواند آسیب‌ها

و مشکلات جدی به همراه داشته باشد. نگاه بخشی در فرهنگ تا بدانجا مضر است که می‌تواند نه تنها از بالندگی فرهنگ جلوگیری کند، بلکه ممکن است نتیجه معکوس داده و موجب انحطاط فرهنگی شود. در نگاه جزء گرایانه اگر فعالیت مثبتی صورت گیرد توسط اجزاء و مجموعه‌های دیگر خنثی می‌گردد. لذا ضروری است که با نگاه سیستمی به فرهنگ نگریسته شود. ضرورت نگاه سیستمی به فرهنگ در برخی پژوهش‌هایی که پیش از این صورت گرفته است بیان شده است، اما تمامی پژوهش‌های پیشین در این نقطه متوقف شده‌اند و صرفاً بر اهمیت موضوع تأکید کرده‌اند. نگاه سیستمی به فرهنگ صرفاً به این معنا نیست که سیستم یک کل در نظر گرفته شود؛ بلکه نگاه سیستمی به فرهنگ مستلزم استفاده از ویکردها، روش‌ها، مدل‌ها و ابزارهای سیستمی در مهندسی فرهنگ است.

آنچه در این تحقیق بدان پرداخته می‌شود، مهندسی فرهنگ است و نه مهندسی فرهنگی یا مدیریت فرهنگی (در بخش ۲، تفاوت این مفاهیم پرداخته شده است). مهندسی فرهنگ یک ترکیب مضاف و مضاف‌الیه است. متعلق این ترکیب اضافی خود فرهنگ می‌باشد و درواقع فرهنگ موضوع مهندسی قرار می‌گیرد. یعنی باید فرهنگ مهندسی شده و جهت‌های اصلی خود فرهنگ تعیین گردد. در مهندسی فرهنگ، خود فرهنگ تقدیر و تدبیر می‌شود، سامان بخشیده می‌شود، جهت‌دهی می‌شود و نیز مورد اصلاح قرار گرفته و ارتقا داده می‌شود. همچنین در مهندسی فرهنگ، وضع موجود فرهنگ مورد تحلیل قرار می‌گیرد و آسیب‌های آن شناخته می‌شود و نقاط ضعف آن به منظور دستیابی به فرهنگ هدف رفع می‌گردد. از سویی نظام فرهنگی کشور عهده‌دار مهندسی فرهنگ است و باید برای دستیابی به این منظور متناسب‌سازی شود، یعنی مجموعه وظایف، روابط، کنترل‌ها و تعاملات آن به گونه‌ای تعریف شود که بتواند فرهنگ را مهندسی نماید. مقصود از نظام فرهنگی کشور مجموعه‌ای از نهادها و واحدهای مرتبط با امر فرهنگ است که تمام یا بخشی از وظایف آن‌ها ذیل مقوله فرهنگ تعریف می‌شود. بدیهی است که مهندسی فرهنگ زمانی به درستی در کشور

محقق می‌شود که نظام فرهنگی کشور به این منظور مهندسی شود؛ یعنی مهندسی نظام فرهنگی یک ضرورت و مقدمه است برای مهندسی فرهنگ. نظام فرهنگی برای مهندسی فرهنگ می‌تواند رویکردهای مختلفی را اتخاذ کند؛ به عنوان مثال می‌تواند رویکرد جزءگرایانه یا رویکرد سیستمی داشته باشد.

لازمه پژوهش در حوزه فرهنگ، شناخت آن و بررسی تعاریف ارائه شده برای فرهنگ است؛ زیرا تا زمانی که تعریف یا تعاریف روشنی از فرهنگ در ذهن نباشد، پژوهش در این زمینه، سراسر ابهام خواهد بود. لذا پس از بیان کلیات در فصل اول، در فصل دوم به بررسی مفهوم فرهنگ و مروری بر تعاریف ارائه شده برای آن پرداخته می‌شود. همچنین در این فصل عناصر فرهنگ بیان شده و سپس به بیان ویژگی‌های فرهنگ پرداخته می‌شود. ویژگی‌های فرهنگ که در این فصل ارائه می‌شود مستخرج از ادبیات موضوع است؛ یعنی ویژگی‌های مختلفی که برای فرهنگ در پژوهش‌های مختلف بیان شده است، ارائه می‌گردد. این ویژگی‌ها در بخش‌های بعد به منظور تحلیل تناسب مورد استفاده قرار می‌گیرد. علامه این در فصل دوم مبحثی در باب نسبت دین و فرهنگ ارائه می‌گردد. سپس مفاهیم مهندسی فرهنگ و مهندسی فرهنگی مورد کنکاش قرار گرفته و تعاریف این دو و نیز تفاوت‌های موجود بین آن‌ها بیان می‌گردد. در نهایت با توجه به اینکه مبدع مفاهیم مهندسی فرهنگ، مهندسی فرهنگی مقام معظم رهبری است، تحلیلی پیرامون اندیشه‌های ایشان در این حوزه ارائه شده و نیز نکات کلیدی موجود در بیانات ایشان در حوزه موضوع این پژوهش بیان می‌شود.

در فصل سوم، به بررسی مفاهیم تفکر سیستمی پرداخته می‌شود. در این فصل ابتدا تعاریف مربوط به سیستم ارائه شده و سپس رویکردهای سیستمی به تفکیک نوع آن‌ها ارائه شده و ویژگی‌های آن‌ها استخراج می‌گردد. ده رویکرد سیستمی مطرح در این بخش عبارت‌اند از: تفکر سیستمی سخت، پویایی‌شناسی سیستم‌ها، سایبرنتیک، نظریه پیچیدگی، آشکار نمودن و آزمودن فرض‌های راهبردی، برنامه‌ریزی تعاملی، متدولوژی نرم سیستمی، فهم انتقادی سیستم‌ها و همپارچگی تیمی و رویکرد سیستمی پسانوگرا.

این ده رویکرد به چهار دسته تقسیم می شوند.

در فصل چهارم، ضرورت نگاه سیستمی به فرهنگ مورد بررسی قرار گرفته و سپس تناسب رویکردهای سیستمی با فرهنگ تحلیل می شود. بررسی تناسب بین فرهنگ و رویکردهای سیستمی مبتنی بر ویژگی های فرهنگ و ویژگی های هر یک از رویکردهای سیستمی است. برای شناخت این تناسب، از ابزار ماتریس تناسب استفاده شده است. پس از بررسی تناسب رویکردهای سیستمی با فرهنگ، این رویکردها بر اساس امتیاز تناسب خود اولویت بندی شده و متناسب ترین رویکرد انتخاب می شود.

در نهایت در فصل پنجم رویکرد انتخاب شده در فصل قبل مورد تحلیل قرار گرفته و دلایل تناسب آن با مهندسی فرهنگ بیان می گردد. علاوه بر این در این بخش تناسب ویژگی های رویکرد سایبر نیک با اصول لازم الرعایه در مهندسی فرهنگ بررسی شده است و در ادامه مدلی مبتنی بر مدل سیستم های پایا به منظور مهندسی فرهنگ کشور ارائه و مزایای استفاده از مدل پیشنهادی بیان می گردد. در مدل پیشنهادی زیرسیستم های اصلی موجود در نظام فرهنگی کشور در جایگاه خاص خود قرار داده شده و نوع روابط و تعاملات آنها با یکدیگر مشخص شده است.

امید است دستاوردهای این پژوهش مورد استفاده محققین حوزه مهندسی فرهنگ و مدیریت فرهنگ در دستگاه های ذیربط قرار گیرد تا گامی در راه های نهادینه سازی نگاه سیستمی در عرصه فرهنگ کشور برداشته شود.

دکتر مهدی ناظمی اردکانی

عضو هیأت علمی دانشگاه امام حسین (علیه السلام)

دکتر محسن فتح اله بیانی